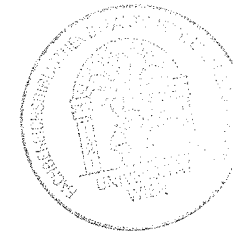

BYZANTINA

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ ΚΕΝΤΡΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ 26^{ος}

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2006

ISSN 1105-0772

Κωνσταντίνος Δ. Σ. Παΐδας

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΦΥΛΟΥ
ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΡΥΦΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

Τη σημαντικότερη ιστορική πηγή για την εποχή του Ιουστινιανού συνιστά ο Προκόπιος Καισαρείας, το έργο του οποίου αποτελεί γνήσια και εναργή έκφραση της ιδεολογίας της σημαντικότερης ίσως περιόδου της βυζαντινής ιστορίας¹. Ιδιαίτερη θέση σε σχέση με το υπόλοιπο έργο του κατέχει η *Απόκρυφη Ιστορία*², στην οποία κυριαρχεί ο προσωπικός τόνος, καθώς ο Προκόπιος ανασυνθέτει τη βασιλεία του Ιουστινιανού, όπως τη βιώνει και την αντιλαμβάνεται ο ίδιος: ωστόσο, επισημαίνει ρητά ότι στόχος του δεν είναι να παρουσιάσει τα ιστορικά γεγονότα αυτά καθ' αυτά, αλλά να αναδείξει τα αίτια των γεγονότων και να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά και τις επιλογές των πρωταγωνιστικών προσώπων της αφήγησης³.

1. Από την τεράστια βιβλιογραφία που αφορά στον βίο, στην προσωπικότητα και στο έργο του Προκοπίου βλ. ενδεικτικά B. Rubin, *Der Fürst der Dämonen. Ein Beitrag zur Interpretation von Prokops Anekdoten*, BZ 44 (1951) 469-481. — Του ίδιου, *Prokopios von Kaisareia*, Stuttgart 1954 (= λήμμα Procopius στο Paulys, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbeitung, hrsg. C. G. Wissowa, τ. XXIII 1 (1957) στ. 273-599). — Του ίδιου, *Das Zeitalter Justinians*, τ. 1, Berlin 1960, σ. 173-266. — Av. Cameron, *The «Scepticism» of Procopius*, *Historia* 15 (1966) 466-482. — H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, München 1978 (ελληνική μτφρ. Τ. Κόλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής, Ι. Βάσσης, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. 2, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992, σ. 78-89) (στο εξής: H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*). — G. Fatouros, *Zur Prokop-Biographie*, *Klio* 62 (1980) 517-523. — Av. Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, Berkeley 1985. — A. Kaldellis, *Procopius of Caesarea. Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2004.

2. Έκδ. J. Haury – G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τ. III, Lipsiae 1963. Για την *Απόκρυφη Ιστορία*, βλ. κυρίως K. Kumaniecki, *Zu Prokops Anekdoten. Das rhythmische Klauselgesetz in den Anekdoten und die Echtheitsfrage*, BZ 27 (1927) 19-21. — J. Haury, *Prokop verweist auf seine Anekdoten*, BZ 36 (1936) 1-4. — K. Adshead, *The Secret History and Its Genesis*, *Byz.* 63 (1993) 5-28. — G. Greatrex, *The Dates of Procopius' Works*, *BMGS* 18 (1994) 101-115. — B. Croke, *Procopius' Secret History: Rethinking the Date*, *GRBS* 45 (2005) 405-431. — Κ. Παΐδας, *Η αυτοκρατορική ιδεολογία στην υπηρεσία της αντι-αυτοκρατορικής προπαγάνδας: Προκοπίου, *Απόκρυφη Ιστορία*, *Βυζαντινά* 25 (2005) 233-277. — Του ίδιου, *Ληγηματικοί άξονες στην *Απόκρυφη Ιστορία* του Προκοπίου, *Παρνασσός* (υπό έκδοση).**

3. Προκόπιος, *Απόκρυφη Ιστορία*, 1.1-3.

Η ιδιαιτερότητα της *Ἀπόκρυφης Ιστορίας* σε σχέση τόσο με το υπόλοιπο έργο του Προκοπίου, όσο και με την έως τότε ιστοριογραφική παράδοση, έγκειται στο ότι στο εν λόγω αφήγημα ασκείται με τρόπο άμεσο και απερίφραστο δριμύτατη κριτική στον αυτοκράτορα, ο οποίος παρουσιάζεται να «μοιράζεται» εκουσίως τη μέγιστη επίγεια αρχή με τη Θεοδώρα και, εν πολλοίς, να χειραγωγείται από αυτήν. Το ίδιο ισχύει και για τον Βελισάριο, τον άνθρωπο που είχε αναλάβει την υλοποίηση του οράματος της reconquista. Ο *αφηρημένος συγγραφέας*⁴ της *Ἀπόκρυφης Ιστορίας* δεν είναι ο αυλικός ιστορικός του *Ἐπὲρ τῶν πολέμων* που εξυμνεί τα κατορθώματα του Βελισάριου στα πεδία των μαχών⁵ ούτε ο εγκωμιαστής του *Περὶ κτισμάτων* που παρουσιάζει με λαμπρότητα το οικοδομικό έργο του αυτοκράτορα⁶, αλλά ο πολιτικός αναλυτής που επιχειρεί να «αποδομήσει» το έργο του Ιουστινιανού και να αναδείξει τον ολέθριο ρόλο εκείνου στην ιστορική πορεία της αυτοκρατορίας. Η *Ἀπόκρυφη Ιστορία* είναι ένα έργο με εντονότατη συναισθηματική φόρτιση που απευθύνεται στο θυμικό του *αποδέκτη της αφήγησης*⁷ και στο οποίο ο *αφηρημένος συγγραφέας* ως εκφραστής της τάξης των συγκλητικών αφήνει να ξεχειλίσει η οργή του κατά του «τυράννου» Ιουστινιανού⁸, ενώ ταυτοχρόνως επιχειρεί να προβάλει την αγωνία, την απόγνωση και την απελπισία των λαϊκών στρωμάτων, τα οποία, κατά τη δική του πάντοτε

4. Για το σημασιολογικό περιεχόμενο του όρου *αφηρημένος συγγραφέας*, βλ. J. Lintvelt, *Οι βαθμίδες του λογοτεχνικού αφηγηματικού κειμένου*, στον τόμο: Β. Καλλιπολίτης (επιμ.), *Θεωρία της αφήγησης*, [Σύγχρονη Θεωρία της Λογοτεχνίας], Αθήνα 1991, σ. 97-124 (επί του προκειμένου σ. 99-104, 108-110) (στο εξής: J. Lintvelt, *Οι βαθμίδες του λογοτεχνικού αφηγηματικού κειμένου*).

5. J. Haury – G. Wirth (εκδ.), *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τ. I-II, Lipsiae 1962-1963. Γενικά για το *Ἐπὲρ τῶν πολέμων*, βλ. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. 2, σ. 89. — G. Greatrex, *Recent Work on Procopius and the Composition of Wars VIII*, *BMSG* 27 (2003) 45-67.

6. J. Haury – G. Wirth (εκδ.), *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τ. IV, Lipsiae 1964. Από την πλούσια βιβλιογραφία αναφορικά με το *Περὶ κτισμάτων* του Προκοπίου, βλ. G. Downey, *The Composition of Procopius, De aedificiis*, *TAPA* 78 (1947) 171-183. — J. A. S. Evans, *The Dates of the Anecdota and the De Aedificiis of Procopius*, *Classical Philology* 64 (1969) 29-30. — H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. 2, σ. 82-83. — Av. Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, Berkeley 1985, σ. 9-10. — M. Whitby, *Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' De aedificiis*, *JHS* 105 (1985) 142-147. — G. Greatrex, *The Dates of Procopius' Works* 109-113. — M. Whitby, *Procopius' Buildings*, Book I: A Panegyric Perspective, *Antiquité tardive* 8 (2000) 45-47.

7. Για το σημασιολογικό περιεχόμενο του όρου *αποδέκτης της αφήγησης*, βλ. J. Lintvelt, *Οι βαθμίδες του λογοτεχνικού αφηγηματικού κειμένου* 104-106.

8. Σχετικά βλ. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. 2, σ. 81. — Απ. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α', Αθήνα 1997, σ. 374. — Κ. Παΐδας, *Αφηγηματικοί άξονες στην Ἀπόκρυφη Ιστορία του Προκοπίου*, *Παρνασσός* (υπό έκδοση).

γνώμη, στέναζαν κάτω από τον «τυραννικό ζυγό» του Ιουστινιανού⁹.

Αναφορικά με τη συγγραφική μέθοδο της *Ἀπόκρυφης Ιστορίας* και με την ιδεολογία που εκφράζεται σε αυτή παρατηρείται μια σημαντική καινοτομία του Προκοπίου σε σχέση με το υπόλοιπο έργο του, καθώς στο εν λόγω αφήγημα προσεγγίζει, αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει το ιστορικό γίγνεσθαι σε συνάρτηση με το κοινωνικό φύλο¹⁰ και, πιο συγκεκριμένα, σε συνάρτηση με τον ρόλο της γυναίκας στη διαμόρφωση της Ιστορίας. Εάν ισχύει η άποψη, σύμφωνα με την οποία η δριμεία κριτική του Προκοπίου ως μέλους και ως εκφραστή της τάξης των συγκλητικών οφείλεται στον φόβο της τάξης αυτής για τις αλλαγές που ο αυτοκράτορας προώθησε, τότε θεωρώ ότι αυτό που τρομάζει περισσότερο τον Προκόπιο είναι ο ρόλος της Θεοδώρας. Κατά τον Προκόπιο από τη μεταφορά του δικαιοσύνη κέντρου της αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη και έως την εποχή του Ιουστινιανού ποτέ κάποια άλλη σύζυγος αυτοκράτορα δεν είχε διεκδικήσει επισήμως το δικαίωμα να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στα ζητήματα της αυτοκρατορίας και να μετέχει ενεργά στην άσκηση της βασιλικής εξουσίας¹¹. Ως εκ τούτου, η πληθωρική, ευφυέστατη και φιλόδοξη Θεοδώρα στη συνείδηση της άρχουσας τάξης συνιστούσε σοβαρότατη απειλή, καθώς αποτελούσε μέγιστο εμπόδιο στην όποια προσπάθειά τους να κάμψουν, να ελέγξουν και να χειραγωγήσουν τον Ιουστινιανό.

Ο συντάκτης της *Ἀπόκρυφης Ιστορίας* αναγνωρίζει τρία γένη: τον άνδρα που πρέπει να διακρίνεται για τις αρετές της ανδρείας, της δικαιοσύνης, της φρόνησης και της σωφροσύνης, παράλληλα με τις αρετές

9. Σχετικά βλ. Κ. Παΐδας, *Η αυτοκρατορική ιδεολογία στην υπηρεσία της αντι-αυτοκρατορικής προπαγάνδας: Προκοπίου, Ἀπόκρυφη Ιστορία*, passim.

10. Για το κοινωνικό φύλο στο Βυζάντιο, βλ. Catia S. Galatariotou, *Holy Women and Witches: Aspects of Byzantine Conceptions of Gender*, *BMSG* 9 (1984-1985) 55-94 (στο εξής: C. S. Galatariotou, *Holy Women and Witches*). — Αγνή Βασιλικπούλου, *Μοναχισμός: η απόλυτη ισοτέλεια των φύλων*, *Παρουσία* 6 (1988) 467-479, όπου δίδεται μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα διάσταση στο ζήτημα του κοινωνικού ρόλου των φύλων. — Liz James (εκδ.), *Women, men and Eunuchs. Gender in Byzantium*, London - New York 1997. — Leslie Brubaker – Julia M. H. Smith (εκδ.), *Gender in the Early Medieval World. East and West, 300-900*, Cambridge 2004, όπου παρατίθεται και πλούσια βιβλιογραφία για το κοινωνικό φύλο στην ύστερη αρχαιότητα. Σχετική βιβλιογραφία παραθέτω και στη συνέχεια της μελέτης.

11. Για τις αντιλήψεις των Βυζαντινών αναφορικά με την άσκηση εξουσίας από τις γυναίκες, βλ. R. Hiestand, *Eirene basileus- Die Frau als Herrscherin im Mittelalter*, στον τόμο: H. Hecker (εκδ.), *Der Herrscher, Leitbild und Abbild im Mittelalter und Renaissance*, Düsseldorf 1990, σ. 260, 263, 268. — Κατερίνα Νικολάου – Ειρήνη Χρήστου, *Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση εξουσίας από γυναίκες (780-1056)*, *Σύμμεικτα* 13 (1999) 49-66. — Lynda Garland, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium A.D. 527-1204*, London - New York, Routledge 1999. — Judith Herrin, *Women in purple: rulers of Medieval Byzantium*, London 2001. — C. S. Galatariotou, *Holy Women and Witches* 82.

του αυτοελέγχου, της επιδίωξης του συλλογικού καλού, της ευσέβειας και της φιλανθρωπίας: αναφορικά δε με τον κοινωνικό-ιστορικό του ρόλο, εκείνος συνίσταται στο να λειτουργεί ως φορέας της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας και να διαμορφώνει την Ιστορία τόσο στα πεδία των μαχών¹², όσο και στον χώρο των ανακτόρων. Ακολουθώντας, η γυναίκα οφείλει να αποτελεί εικόνα της ρωμαίας matrona¹³, να διακρίνεται για τη σεμνότητα, για την ευγενική συμπεριφορά της και για την αφοσίωσή της στον σύζυγό της: παράλληλα, θα πρέπει να διαθέτει τις αρετές της αγνότητας, της ευσέβειας και της ταπεινοφροσύνης και να διοχετεύει την ενεργητικότητά της αποκλειστικά και μόνο στα του οίκου της. Στην ιδεολογία του συντάκτη της *Απόκρυφης Ιστορίας* η γυναίκα βαρύνεται από σωματικές (ηδονοθηρία) και ηθικές έμφυτες αδυναμίες (εκδικητικότητα, ροπή σε δολοπλοκίες, πανουργία), εξαιτίας των οποίων επ' ουδενί της αρμόζει να μετέχει στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας: κάθε εκτροπή δε από την αρχή αυτή μόνο ζημία μπορεί να επιφέρει στα συμφέροντα της αυτοκρατορίας¹⁴. Τρίτη κατά σειρά έρχεται η τάξη των ευνούχων¹⁵,

12. Για την ανθρώπινη συμπεριφορά στο πεδίο της μάχης και για το πώς προβάλλεται αυτή στη βυζαντινή ιστοριογραφία, βλ. Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη, Η επίδειξη ανδρείας στον πόλεμο κατά τους ιστορικούς του 11ου και 12ου αι., στον τόμο: *Το εμπόλεμο Βυζάντιο*, [Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συμποσίου Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών], Αθήνα 1997, σ. 239-259.

13. Σχετικά βλ. S. Fischler, Social stereotypes and historical analysis: the case of the imperial women at Rome, στον τόμο: L. Archer - S. Fischler - M. Wyke (εκδ.), *Women in Ancient Societies: An Illusion of the Night*, Houndmills 1994, σ. 115-133. — S. Treggiari, *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford 1991, και κυρίως S. Dixon, *The Roman Mother*, London 1988, όπου παρατίθεται και εκτενής βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα.

14. Για τον ρόλο της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία, βλ. Angeliki Laiou, The Role of Women in Byzantine Society, *JÖB* 31/1 (1981) 233-260. — Της ίδιας, Addendum to the Report of the Role of Women in Byzantine Society, *JÖB* 32/1 (1982) 198-203. — Της ίδιας, Observation on the Life and Ideology of Byzantine Women, *BF* 9 (1985) 59-102. — Της ίδιας, *Marriage, amour et parenté à Byzance aux Xie-XIIIe siècles*, Paris 1992. — Της ίδιας, Sex, Consent and Coercion in Byzantium, στον τόμο: Angeliki E. Laiou (ed.), *Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies*, Washington D.C. 1993, σ. 109-221. — Lynda Garland, The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note on Conventions of Behaviour and Social Reality as Reflected in Eleventh and Twelfth Century Historical Sources, *Byz.* 58 (1988) 361-393. — Joëlle Beaucamp, *Le statut de la femme à Byzance (4e-7e siècles)*, 1-2, Paris 1990-1992. — Judith Herrin, In Search of Byzantine women: three avenues of approach, στον τόμο: Averil Cameron - Amélie Kuhrt (εκδ.), *Images of Women in Antiquity*, London 1993, σ. 167-189. — Κατερίνα Νικολάου, *Η θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία*, Αθήνα 1993. — Επίσης, βλ. *DOP* 52 (1998), όπου δημοσιεύονται ανακοινώσεις από συμπόσιο με τίτλο *Women's Space*. Τέλος, βλ. Αγνή Βασιλικοπούλου, Ο κοινωνικός ρόλος της γυναίκας στο Βυζάντιο, *Παρουσία* 10 (1994) 7-18.

15. Για τη θέση των ευνούχων στη βυζαντινή κοινωνία, βλ. Kathryn M. Ringrose, Living in Shadows: Eunuchs and Gender in Byzantium, στον τόμο: G. Herdt (εκδ.), *Third Sex, Third Gender*, New York 1994, σ. 85-109, 507-518. — Της ίδιας, Eunuchs as Cultural Mediators, *BF*

οι οποίοι ουσιαστικά συγκερνούν στο πρόσωπό τους την εξωτερική εμφάνιση του άνδρα και τον ψυχισμό της γυναίκας, ενώ ο κοινωνικός-ιστορικός ρόλος τους φαίνεται να εξαντλείται στη θεραπεία της δέσποινάς τους και στη λειτουργία τους ως διαμεσολαβητών μεταξύ εκείνης και του κόσμου εκτός του οίκου τους: αναφορικά δε με τον ρόλο των ευνούχων της αυτοκρατορίας, τα καθήκοντά τους συνίστανται στην εκτέλεση των, επίμεμπτων ως επί το πλείστον, εντολών της, άλλοτε απροκάλυπτα και άλλοτε με απόλυτη μυστικότητα.

Από την ανάγνωση της *Απόκρυφης Ιστορίας* προκύπτει ότι τόσο τα άρρενα όσο και τα θήλεια πρωταγωνιστικά πρόσωπα της αφήγησης βρίσκονται στον αντίποδα του προτύπου του κοινωνικού φύλου που αντιπροσωπεύουν: η διαμόρφωση του ιστορικού γίγνεσθαι φαινομενικά μόνο συνιστά ζήτημα των ανδρών, ενώ επί της ουσίας αποτελεί γυναικείο προνόμιο που ασκείται εντός των «σκοτεινών» δωμάτων των ανακτόρων. Ως εκ τούτου, το ενδιαφέρον του συντάκτη επικεντρώνεται στη συμπεριφορά της γυναικείας παρουσίας ως παράγοντος που εν πολλοίς καθορίζει τη δράση και τις επιλογές των ανδρών, οι οποίοι τυπικά μόνο είναι φορείς και διαχειριστές της εξουσίας. Για την επίτευξη του στόχου αυτού ο συντάκτης επιλέγει να μελετήσει δύο ζεύγη προσώπων: α) τον Βελισάριο και την Αντωνίνα και β) τον Ιουστινιανό και τη Θεοδώρα, που αποτελούν και τον κύριο στόχο της δριμείας κριτικής του. Πέραν των βασικών αυτών προσώπων μνημονεύονται και άλλα δευτερεύοντα, περισσότερο ή λιγότερα λειτουργικά στην πλοκή, τα οποία όμως ενεργούν πάντοτε ως «δορυφόροι» που κινούνται γύρω από τα κύρια πρόσωπα της αφήγησης και συμβάλλουν σημαντικά στο ψυχογράφημα των προσώπων αυτών.

Η *Απόκρυφη Ιστορία* ξεκινά με τη διερεύνηση της σχέσης του Βελισαρίου με τη σύζυγό του Αντωνίνα, προκειμένου αφενός μεν να αμαυρωθεί η εικόνα και να καταρρεύσει ο μύθος που περιέβαλλε τον σημαντικότερο συνεργάτη του Ιουστινιανού στην πραγματοποίηση του οράματος

23 (1996) 75-94. — Της ίδιας, *The perfect Servant. Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium*, The University of Chicago Press, Chicago - London 2003 (ιδίως σ. 163-183, όπου εξετάζεται ο ρόλος των ευνούχων στην άσκηση της κρατικής εξουσίας). — S. F. Tougher, Byzantine Eunuchs: an Overview, with special Reference to their Creation and Origin, στον τόμο: Liz James (εκδ.), *Women, Men and Eunuchs. Gender in Byzantium*, London - New York 1997, σ. 168-184. — A. P. Kazhdan - M. McCormick, The Social World of the Byzantine Court, στον τόμο: H. Maguire (εκδ.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Dumbarton Oaks / Washington D.C. 1997, σ. 178-180. — Martha P. Vinson, Gender and Politics in the Post-Iconoclastic Period: the Lives of Antony the Younger, the Empress Theodora and the Patriarch Ignatios, *Byz.* 68 (1998) 469-515. — Για τη νομική υπόσταση των ευνούχων, βλ. την υποδειγματική μελέτη του Κ. Γ. Πιτσάκη, *Η θέση των ομοφυλοφίλων στη βυζαντινή κοινωνία*, στον τόμο: Χρύσα Α. Μαλτέζου (επιμ.), *Οι περιθωριακοί στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1999², σ. 171-269.

της *reconquista*, αφετέρου δε να διαφανεί η άμεση εμπλοκή της αυτοκρατορίας σε υποθέσεις ανάρμοστες με την ιδιότητά της ως συζύγου του κατόχου της μέγιστης επίγειας αρχής, οι οποίες μάλιστα απέβαιναν εις βάρος των συμφερόντων της αυτοκρατορίας. Ο συγγραφέας ευθύς εξαρχής αποδίδει στην Αντωνίνα πλήθος βαρύτατων χαρακτηρισμών: *πάππου μὲν καὶ πατρὸς ἠνιόχων, ἔν τε Βυζαντίῳ καὶ Θεσσαλονίκῃ τὸ ἔργον τοῦτο ἐνδειξαμένων, μητρὸς δὲ τῶν τινος ἐν θυμέλῃ πεπορνευμένων. Αὕτη τὰ πρότερα μάχλον τινὰ βιώσασα βίον καὶ τὸν τρόπον ἐξεργωυῖα, φαρμακευσί τε πατρώοις πολλὰ ὠμιληκυῖα, καὶ τὴν μάθησιν τῶν οἱ ἀναγκαίων ποιησαμένη, ἐγγυητὴ ὑστερον Βελισαρίῳ γυνὴ γέγονε, μήτηρ ἤδη παιδῶν γενομένη πολλῶν. Εὐθύς μὲν οὖν ἡξίου μοιχεύτρια τὸ ἐξ ἀρχῆς εἶναι, ξυγκαλύπτει μέντοι τοῦργον τοῦτο ἐν σπουδῇ εἶχεν, οὐ καταδυομένη τοῖς οἰκείοις ἐπιτηδεύμασιν, οὐδέ τι πρὸς τοῦ ξυνοικοῦντος δειμαίνουσα δέος (οὔτε γὰρ αἰδῶ τινα ἔργου ὄτουοῦν ἔλαβε πῶποτε καὶ τὸν ἄνδρα μαγγανείαις πολλαῖς κατείληφεν), ἀλλὰ τὴν ἐκ τῆς βασιλίδος ὑποπτεύουσα τίσιν. Λίαν γὰρ ἐς αὐτὴν Θεοδώρα ἡγριαίνετο τε καὶ ἐσεσήρει. Ἐπεὶ δὲ αὐτὴν ἐν τοῖς ἀναγκαιότατοις ὑπουργήσασα χειροθήτη πεποιήται, πρῶτα μὲν Σιλβέριον διαχρησαμένη τρόπῳ ὧπερ ἐν τοῖς ὄπισθεν λόγοις εἰρήσεται, ὑστερον δὲ Ἰωάννην κατεργασαμένη τὸν Καππαδόκην, ὧσπερ μοι ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λόγοις ἐρρήθη, ἐνταῦθα δὴ ἀδεέστερον τε καὶ οὐκέτι ἀποκρυπτομένη ἅπαντα ἐξαμαρτάνειν οὐδαμῇ ἀπηξίου¹⁶.*

Κυρίαρχο γεγονός της αφήγησης αναφορικά με τη σχέση Βελισάριου-Αντωνίνας αποτελεί ο παράνομος ερωτικός δεσμός εκείνης με τον νεαρό Θεοδόσιο, τον οποίο ο Βελισάριος, *ἡνίκα ἐς Λιβύην ἀποπλεῖν ἔμελλεν, ἔλουσε μὲν τὸ θεῖον λουτρὸν καὶ χερσὶν ἀνελόμενος ἐνθένδε οἰκείαις εἰσποιητὸν ἐποίησατο ξὺν τῇ γυναικὶ παιῖδα, ἥπερ εἰσποιεῖσθαι Χριστιανοῖς νόμος¹⁷*. Χαρακτηριστικά της μοιχικής αυτής σχέσης είναι το άλογο πάθος που κυριεύει την Αντωνίνα και έχει ως συνέπεια αφενός μεν η ίδια να εκτεθεί ανεπανόρθωτα σε ένα πλήθος προσώπων που γνωρίζουν τον σύνδεσμο αυτό (1.17), να έρθει σε οριστική ρήξη με τον γιο της Φώτιο (1.34, 2.3-5) και να κλονίσει σοβαρά τη σχέση της με τον Βελισάριο, αφετέρου δε να καταρρακώσει την αξιοπρέπεια και την αξιοπιστία του ένδοξου στρατηγού (1.18-21, 1.39), να τον φέρει σε οριστική ρήξη ακόμη και με στενοῦς του φίλους (1.28) και, εντέλει, να τον οδηγήσει σε συμπεριφορές και επιλογές που, πάντοτε κατά τον συντάκτη του κειμένου, ζημίωσαν την αυτοκρατορία (2.15-25).

Η Αντωνίνα, προκειμένου να ικανοποιεί το πάθος που την έχει κυ-

16. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 1.11-13.

17. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 1.16.

μιούσει, αντί να προσπαθεί να χαλιναγωγήσει τις παρορμήσεις της και να διατηρήσει μυστικό τον παράνομο δεσμό της, προτιμά να εγκαθιδρύσει καθεστώς τρόμου στο περιβάλλον του οίκου της, ούτως ώστε κανείς να μην κάνει λόγο γι' αυτό που όλοι γνώριζαν. Ως εκ τούτου, δεν διστάζει να βασανίζει φρικτά, ακόμη και να θανατώνει, όσους αποπειρώνται να προσκομίσουν στον Βελισάριο τεκμήρια της μοιχείας της (1.21-28) και να υπονομεύσουν τη θέση της, να μεθοδεύει με κάθε τρόπο τη ρήξη μεταξύ του Βελισάριου και του γιου της Φώτιου (2.4-5), ο οποίος για την υπόθεση αυτή έχει ταχθεί απερίφραστα εναντίον της μητέρας του και συμμερίζεται πλήρως τα αισθήματα του θετού πατέρα του, να αξιοποιεί την εύνοια της αυτοκράτειρας, για να έχει διαρκώς κοντά της το ερωτικό αντικείμενο του πάθους της (3.6-20) και για να κάμπτει τις όποιες αντιδράσεις του Βελισάριου αξιοποιώντας, παράλληλα με τις αφόρητες πιέσεις και τις μηχανορραφίες της Θεοδώρας¹⁸, και το «όπλο» της μαγείας που διαθέτει (3.2).

Στον αντίποδα της υπερδραστικής Αντωνίνας σκιαγραφείται η προσωπικότητα του Βελισάριου. Ο περιβόητος για τις επιτυχίες του στα πεδία των μαχών στρατηγός παρουσιάζεται αδύναμος να διασώσει την τιμή του οίκου του και την αξιοπρέπεια του: παρά το πλήθος των αδιαμφισβήτητων αποδείξεων που διαθέτει για την επαίσχυντη συμπεριφορά της συζύγου του, εθελοτυφλεί, υιοθετεί για αρκετό χρονικό διάστημα παθητική στάση έναντι του Θεοδοσίου και επιτρέπει τη συνύπαρξη του παράνομου ζεύγους στον οίκο του (1.26, 1.39), συναινεί στο να βασανίζονται και να θανατώνονται από τη μοιχαλίδα άτομα που προσπάθησαν να του κομίσουν αδιάσειστα τεκμήρια της αισχροτήτάς της υπό την πρόφαση της συκοφαντίας (1.26-27), απεμπολεί σχέσεις μακρόχρονης φιλίας (1.28), καταπατεί βαρύτατες ένορκες δεσμεύσεις (1.21, 1.26, 2.13, 3.30, 4.41) και εκλιπαρεί έναν ανίσχυρο νεαρό (τον Φώτιο, γιο της συζύγου του) να διασώσει την αξιοπρέπεια του, θανατώνοντας τον άνθρωπο που τον ατίμασε και τον διέσυρε (2.6-11). Είναι μάλιστα σε τέτοιο βαθμό εξαρτημένος συναισθηματικά από τη σύζυγό του, ώστε δεν περνά διόλου από το μυαλό του το ενδεχόμενο να διαλύσει τον γάμο του με εκείνη· ούτε να την τιμωρήσει δεόντως για την πράξη της· ούτε να την αναγκάσει να τον συνιδεθεί οπουδήποτε βρίσκεται ο ίδιος, όπως συνήθιζε να κάνει εκείνη στο παρελθόν (2.1-2), ώστε να είναι αδύνατη κάθε επικοινωνία και επαφή με τον εραστή της· ούτε φυσικά να θανατώσει ο ίδιος τον Θεοδόσιο, καθώς κάτι τέτοιο θα τον καθιστούσε μισητό στην Αντωνίνα, αλλά ούτε και να

18. Για τη σχέση της Αντωνίνας με τη Θεοδώρα, βλ. E. Fisher, *Theodora and Antonina in the Historia Arcana: History and/or Fiction*, *Arethusa* 11 (1978) 253-279.

προσφύγει στον αυτοκράτορα, για να ζητήσει την παρέμβασή του και την εφαρμογή των προβλεπόμενων από τον νόμο διατάξεων περί μοιχείας¹⁹.

Αυτό όμως το οποίο αμαυρώνει πλήρως την εικόνα και κατακρημνίζει τον ανδριάντα του περιώνυμου για τις πολεμικές του επιτυχίες στρατηγού, είναι το ότι η ανικανότητά του να διευθετήσει κατά το δέον τα ζητήματα του οίκου του τελικά αποβαίνει εις βάρος των υποθέσεων της αυτοκρατορίας, καθώς σε κρίσιμες για το μέλλον της Χριστεπώνυμης πολιτείας στιγμές εκείνος φέρεται να ενεργεί με γνώμονα το ατομικό του συμφέρον, αδιαφορώντας για το κακό που προκαλεί στο κράτος (2.18-25). Ως εκ τούτου, ο Βελισάριος, όπως σκιαγραφείται από τον συντάκτη της *Ἀπόκρυφης Ιστορίας*, όχι απλώς δεν αναδεικνύεται σε ρυθμιστή της Ιστορίας κατά την περίοδο της στρατηγίας του, αλλά αντιθέτως προβάλλεται ως χαρακτηριστικό παράδειγμα ανδρικής αδυναμίας, υποταγμένο πλήρως στην πανουργία της γυναικείας φύσης, ενώ η όποια συμμετοχή του στη διαμόρφωση της τύχης της αυτοκρατορίας (μέσω των πολεμικών επιχειρήσεων) είναι προϊόν της αδυναμίας του να ανταποκριθεί στις περιστάσεις.

Ο αφηρημένος συγγραφέας μέσω της παρουσίασης της σχέσης του Βελισάριου με την Αντωνίνα έχει ήδη προϊδεάσει τον αποδέκτη της αφήγησης για το πρίσμα, υπό το οποίο θα διερευνήσει το βασικό θέμα που τον ενδιαφέρει: τη σχέση του Ιουστινιανού με τη Θεοδώρα²⁰. Η σκιαγράφηση της προσωπικότητας της αυτοκράτειρας και η εκτενής αναφορά στις συνθήκες, υπό τις οποίες εκείνη διαμορφώνει τον χαρακτήρα της, ενέχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς μέσω αυτών ο συγγραφέας αιτιολογεί το πώς η Θεοδώρα κατόρθωσε να επιβληθεί όχι μόνο στον Ιουστινιανό, αλλά σε ολόκληρη τη «ρωμαϊκή» αυτοκρατορία: κατάγεται από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, από την παιδική της ηλικία γνωρί-

19. Για το έγκλημα της προσβολής υφισταμένου γάμου (δηλ. της μοιχείας) και για τις προβλεπόμενες για αυτό κυρώσεις, βλ. Σπ. Τρωιάνος, *Κεφάλαια Βυζαντινού Ποινικού Δικαίου*, Αθήνα - Κομοτηνή 1996, σ. 97-98.

20. Από την πλούσια βιβλιογραφία για την προσωπικότητα και την πολιτεία της Θεοδώρας, βλ. ενδεικτικά Β. Rubin, *Das Zeitalter Justinians* 98-121. — D. Daube, *The marriage of Justinian and Theodora, legal and theological reflections*, *Catholic University of America Law Review* 16 (1967) 380-399. — J. A. S. Evans, *The Nika Rebellion and the Empress Theodora*, *Byz.* 54 (1984) 380-382. — H. G. Beck, *Kaiserin Theodora und Prokop: Der Historiker und sein Opfer*, Munich 1986. — R. Browning, *Justinian and Theodora*, London 1987. — Του ίδιου, *The Empress Theodora: Partner of Justinian*, Austin, University of Texas Press 2002. — M. Angold, *Procopius' Portrait of Theodora*, στον τόμο: C. N. Constantinides et al. (εκδ.), *ΦΙΛΕΛΛΗΝ. Studies in Honour of Robert Browning*, Istituto ellenico di studi byzantini e postbyzantini di Venezia, Venice 1996, σ. 21-34. — L. Garland, *Byzantine Empresses* 11-39. — C. Foss, *The Empress Theodora*, *Byz.* 72 (2002) 141-176. — A. Kaldellis, *Procopius of Caesarea* 142-150.

ζει την ταπείνωση και τον οίκτο των κατοίκων της πρωτεύουσας²¹, δέχεται τις χειρότερες ηθικές επιρροές από το οικογενειακό της περιβάλλον — τη μητέρα της, όταν χηρεύει, δεν διστάζει να συνάψει ερωτικό δεσμό με κάποιο άτομο που δεν κατονομάζεται από τις πηγές, προκειμένου εκείνο να αναλάβει τις ευθύνες του θανόντος συζύγου της (9.4), ενώ η αδελφή της, όταν η Θεοδώρα είναι ακόμη παιδί, είναι ήδη γνωστή εταίρα της βασιλεύουσας²² και από την πρώιμη εφηβεία της ασκεί το αρχαιότερο των επαγγελματιών καθ' υπόδειξη της μητέρας και της μεγαλύτερης αδελφής της²³, ενώ η μεγαλύτερη επαγγελματική της επιτυχία εντοπίζεται στον χώρο του θεάτρου, όπου κάνει επίδειξη της νοσηρής φαντασίας και της ερωτικής διαστροφής της (9.20-24). Ως εκ τούτου, κύρια χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς της είναι η αναίδεια, η ανηθικότητα, η ανομοιομορφία, η σεξουαλική διαστροφή, η λαγνεία, αλλά και ο φθόνος και η αγριότητα²⁴. Η Θεοδώρα αντιλαμβάνεται από πολύ νωρίς ότι το μόνο μέσο που διαθέτει, προκειμένου να ξεφύγει από την ανέχεια και, κυρίως, να ανέλθει κοινωνικά, είναι η ικανότητά της να υποτάσσει ερωτικά τους άνδρες, αξιοποιώντας την «πολύτιμη» εμπειρία που απέκτησε στους οίκους ανοχής, στα συμπόσια και στη σκηνή του θεάτρου. Αφού έχει προηγηθεί η τραγική εμπειρία της σχέσης της με τον Εκηβόλο²⁵, όταν γνωρίζει

21. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ιστορία*, 9.6-7: Ἐπει δὲ τὸν δῆμον ζύμπαντα ἢ γυνὴ ἐν κινηγεσίῳ ἀγεγεμενὸν εἶδε, στέμματα ταῖς παῖσιν ἐν τε τῇ κεφαλῇ καὶ ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶν ἐνθεμένη ἐς τὴν ἱκετείαν ἐκάθισεν. Ἄλλ' οἱ Πράσινοι μὲν προσίσεσθαι τὴν ἱκετείαν αὐθαμῆ ἔγνωσαν, Βένετοι δὲ αὐτὰς ἐπὶ ταύτης δὴ κατεστήσαντο τῆς τιμῆς, ἐπεὶ ὁ θηριοκῆμος ἐτετελευτήκει καὶ αὐτοῖς ἐναγχος.

22. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ιστορία*, 9.9: Ἡ μὲν οὖν πρώτη Κομιτῶ ἤδη ἐν ταῖς καθ' αὐτὴν ἐταίραις λαμπρὰ ἐγεγόνη.

23. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ιστορία*, 9.10: Τέως μὲν οὖν ἄωρος οὖσα ἡ Θεοδώρα ἐς κείτην ἀνδρὶ ξυνιέναι οὐδαμῆ εἶχεν, οὐδὲ οἶα γυνὴ μίγνυσθαι· ἡ δὲ τοῖς κακοδαίμονοισιν ἀνδρείαν τινὰ μιστήριον (ἀν)εμίσητο, καὶ ταῦτα δούλοις, ὅσοι τοῖς κεκτημένοις ἐπόμεινοι ἐς τὸ θεᾶτρον πάρεργον τῆς οὔσης αὐτοῖς εὐκαιρίας τὸν ὄλεθρον τοῦτον εἰργάζοντο, ἐν τε μαθητροποιῶ πολὺν τινα χρόνον ἐπὶ ταύτῃ δὴ τῇ παρὰ φύσιν ἐργασία τοῦ σώματος διατριβὴν εἶχεν.

24. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ιστορία*, 9.26: Ἐς μέντοι τὰς συνθεατρίας ἀγριώτατα εἰσθεῖ ἐς αἰεὶ σκορπιαινεσθαι· βασκανία γὰρ πολλὴ εἶχετο. Παράλληλα, βλ. Leslie Brubaker, *Sex, lies and textuality: the Secret History of Prokopios and the rhetoric of gender in sixth-century Byzantium*, στον τόμο: Leslie Brubaker – Julia M. H. Smith (εκδ.), *Gender in the Early Medieval World. East and West, 300-900*, Cambridge 2004, σ. 83-101 (επί του προκειμένου σ. 91-94).

25. Ο Προκόπιος (*Ἀπόκρυφη Ιστορία*, 9.27-28) μαρτυρεί ότι η Θεοδώρα είχε συνάψει «επισημη» ερωτική σχέση με τον Εκηβόλο, έναν φέρελπι νέο της άρχουσας τάξης, και ότι τον ακολούθησε στην Πεντάπολη, της οποίας εκείνος είχε διορισθεί διοικητής. Στη σχέση αυτή, την πρώτη «σοβαρή» και ιστορικά τεκμηριωμένη σχέση της νεαρής ηθοποιού με άνδρα της άρχουσας τάξης, η Θεοδώρα είχε στηρίξει όλες της τις προσδοκίες για κοινωνική άνοδο. Ωστόσο, ξαφνικά και για κάποιον λόγο που δεν αναφέρεται από τις πηγές, ο Εκηβόλος διέλυσε τον δεσμό αυτό και η Θεοδώρα, έχοντας δει το όνειρό της να καταρρέει μέσα

για πρώτη φορά τον νεαρό Ιουστινιανό, τον άνθρωπο ο οποίος κατέχει τεράστια εξουσία και είναι ο αδιαμφισβήτητος διάδοχος του Ιουστίνου στον βασιλικό θώκο, αντιλαμβάνεται ότι αυτή είναι η ευκαιρία που της όφειλε η ζωή. Οι εξελίξεις είναι ραγδαίες. Ο συντάκτης μαρτυρεί: *ήρασθη αὐτῆς Ἰουστινιανὸς ἔρωτα ἐξαισίον οἶον, καὶ τὰ πρῶτα ἐπλησίαζεν ὡς ἐρωμένη, καίπερ αὐτὴν ἀναγαγὼν ἐς τὸ τῶν πατρικίων ἀξίωμα. Δύναμιν τοίνυν ἐξαισίαν τινὰ καὶ χρήματα ἐπεικῶς μεγάλα περιβαλέσθαι ἢ Θεοδώρα εὐθὺς ἴσχυσε. Πάντων γὰρ ἥδιστον τῷ ἀνθρώπῳ ἐφαίνετο, ὃ δὴ ξυμβαίνειν τοῖς ἐκτόπως ἐρῶσι φιλεῖ, χάριτάς τε πάσας καὶ χρήματα πάντα τῇ ἐρωμένη χαρίζεσθαι. Ἐγίνετό τε ἡ πολιτεία τοῦ ἔρωτος τοῦδε ὑπέκκαυμα²⁶.*

Η κυριαρχία της γυναικείας πανουργίας έναντι της ανδρικής αδυναμίας στην περίπτωση του αυτοκρατορικού ζεύγους δεν διαφαίνεται από παραμέτρους της στενά συζυγικής τους σχέσης, όπως στην περίπτωση Βελισάριου-Αντωνίνας, αλλά από το γεγονός ότι στην αφήγηση η Θεοδώρα παρουσιάζεται ως κοινωνός της μέγιστης επίγειας αρχής, την οποία συχνά ασκεί σχεδόν ως αποκλειστικός φορέας της. Ο αφηγητής ήδη κατά την παρουσίαση της σχέσης Βελισάριου-Αντωνίνας αναφέρεται αρκετές φορές στην ισχυρή βούληση της αυτοκράτειρας να εξοντώσει προσωπικούς της αντιπάλους –κάποιοι από αυτούς είναι μέλη του στενού κύκλου των συνεργατών του Ιουστινιανού– ή να διασώσει στενούς φίλους, συνεργάτες και προσφιλή της πρόσωπα, τα οποία είναι υπόλογα έναντι του νόμου²⁷. Η βούληση αυτή μετουσιώνεται σε πράξη και μάλιστα με αίσια για τη Θεοδώρα έκβαση, άλλοτε με την εφαρμογή διάφορων δόλιων τεχνασμάτων²⁸, άλλοτε με την επινόηση συκοφαντικών κατηγο-

σε μια στιγμή, βρέθηκε σε πολύ δυσχερή θέση, καθώς, πέραν του προσωπικού συναισθηματικού κόστους που συνεπαγόταν η ερωτική απόρριψη, εκείνη θα έπρεπε να αποκαταστήσει και το «κύρος» που είχε ως υπέρτατο αντικείμενο ερωτικού πόθου του ανδρικού πληθυσμού της Βασιλεύουσας. Διότι μόνο κατά τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να διεκδικήσει μια «δεύτερη ευκαιρία» για κοινωνική άνοδο μέσω ενός γάμου με κάποιον από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της αυτοκρατορίας.

26. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 9.30-32. Ο Ιουστινιανός αμέσως μετά τον θάνατο της Ευφημίας (μεταξύ του 523 και 524), η οποία αντιστάθηκε σθεναρά και «πολέμησε» έως το τέλος της ζωής της τη σχέση του με τη Θεοδώρα, έπεισε τον γηρασμένο Ιουστίνο να εγκρίνει τον *Περὶ Γάμου νόμο* (C.J., V.4.23) που ο ίδιος ο νεαρός συναυτοκράτορας είχε καταρτίσει, προκειμένου να του επιτραπεί ο γάμος με την (πρώην ηθοποιό) Θεοδώρα.

27. Πολλές φορές στην *Ἀπόκρυφη Ἱστορία* ο συντάκτης αναφέρεται στην πάγια τακτική της Θεοδώρας να καταχράται την εξουσία της και να αυθαιρετεί βίαναυσα, προκειμένου να ανταμείψει για τις υπηρεσίες τους άτομα που στο στάση της είχαν προσφέρει πολύτιμη αρωγή. Ενδεικτικά βλ. τη στάση της στον μοιχικό δεσμό Αντωνίνας-Θεοδοσίου και την προστασία που παρέσχε στον Σέργιο (*Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 5.28-38).

28. Χαρακτηριστικό του ήθους της αυτοκράτειρας, πάντοτε κατά τον συντάκτη, είναι το σχέδιο που εφήρμοσε, προκειμένου να διασφαλίσει τη σύναψη γάμου μεταξύ του εγγο-

ριών²⁹ και άλλοτε με την εξύφανση σκευωριών³⁰. Η υιοθέτηση αυτής ακριβώς της πρακτικής καταδεικνύει σαφέστατα την πανουργία της αυτοκράτειρας, η οποία γνωρίζει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, εάν στραφεί άμεσα και χωρίς κάποια πρόφαση εναντίον ατόμων που για διάφορους λόγους απολαμβάνουν την εύνοια του Ιουστινιανού, μόνο και μόνο επειδή εκείνα στέκονται εμπόδιο στις πάγιες ή στις κατά περίπτωση επιδιώξεις της, πιθανότατα θα αντιμετωπίσει τη σθεναρή αντίσταση του αυτοκράτορα και τα σχέδιά της θα καταρρεύσουν. Ως εκ τούτου, η Θεοδώρα αξιοποιεί στον μέγιστο βαθμό την πανουργία της, προκειμένου η εξόντωση των προσωπικών της αντιπάλων να προβάλλεται ως ενέργεια που αποσκοπεί άμεσα ή έμμεσα στη θωράκιση της εξουσίας του συζύγου της, στην εφαρμογή της πολιτικής και στην επίτευξη των στόχων του και, συνακόλουθα, να πραγματοποιηθεί με την επίνευση του αυτοκράτορα³¹.

Αναλυτικότερα, ο συντάκτης στηλιτεύει το γεγονός ότι η Θεοδώρα εκμεταλλεύεται την αδυναμία του Ιουστινιανού προς το πρόσωπό της και διεκδικεί από αυτόν το δικαίωμα να παρεμβαίνει στη διεύθυνση ακόμη και των πλέον κρίσιμων υποθέσεων της αυτοκρατορίας³². Από πολλά σημεία της αφήγησης μάλιστα προκύπτει το συμπέρασμα ότι η αυτοκράτειρα έχει συγκροτήσει έναν ολόκληρο παρακρατικό μηχανισμό, προ-

νῶ της Αναστάσιου και της θυγατέρας του Βελισάριου Ιωαννίνας. Σχετικά βλ. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 5.18-22.

29. Ενδεικτικά βλ. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 1. 3, όπου αναφέρεται στην εξόντωση του Πάπα Σιλβέριου (παράλληλα, βλ. *Gesta Pontificum Romanorum* [έκδ. Th. Mommsen, Berolini 1898], I.146).

30. Ενδεικτικά βλ. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 1.13, 2.15, 3.7, 4.18, 17.38-40 (όπου αναφέρεται στην εξόντωση του Ιωάννη Καππαδόκη, ο οποίος επέκρινε την αυτοκράτειρα ενώπιον του συζύγου της για την τάση της να αναμειγνύεται στα σοβαρότατα πολιτικά ζητήματα της αυτοκρατορίας και να τα συνδέει με τις προσωπικές δολοπλοκίες της), και 4.1-17 (όπου αναφέρεται στην αποδυνάμωση του Βούζη και του Βελισάριου).

31. Ενδεικτικά, βλ. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 13.17 (οὗς δὲ μάλιστα γνωρίζουσ καὶ ἐπιτηδεῖους ἔδοξεν ἔχειν, τούτους τῇ ὁμοζυγίῃ ἢ ἄλλω ὄψεσιν χαρίζομενος ἀπολουμένους μὴ ἐς μακρὰν προῦδωκε, καίπερ εὐ εἰδὼς ὅτι δὴ τῆς ἐς αὐτὸν εὐνοίας ἔνεκα τεθνήξονται μὴν), και 13.19 (ἀλλὰ καὶ ἐς ἅ πείθειν αὐτὸν ἢ γαμετῆ οὐκ εἶχε, χρημάτων αὐτῷ μεγάλων ἐπιτάσας ἐκ τοῦ ἔργου ἐσομένων ἐμβαλομένη ἐς τὴν πρᾶξιν ἥνπερ ἐβούλετο οὐτὶ ἐθελοῦσιν τὸν ἄνδρα ἐφέιλκε).

32. Ενδεικτικά, βλ. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 15.10 (καὶ ἦν τῷ ἐπιστείλειε πρᾶξιν τινὰ ὁ βασιλεὺς οὐκ αὐτῆς γνώμῃ, ἐς τοῦτο τύχης περιεστήκει τούτῳ δὴ τῷ ἀνθρώπῳ τὰ πράγματα, ὥστε οὐ πολλῶ ὑστερον τῆς τε τιμῆς παραλυθῆναι ξὺν ὕβρει μεγάλη καὶ ἀπολωλέναι θανάτῳ αἰσχίστῳ), 17.27 (αὐτὴ ἅπαντα πρυτανεύειν αὐτογνωμοῦσα τὰ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἤξιον. Τὰς τε γὰρ ἀρχὰς καὶ ἱερωσύνας ἐχειροτόνει, ἐκεῖνο μόνον διερευνημένη καὶ φιλασσομένη ἐνδελεχέστατα, μὴ καλὸς ἢ ἀγαθὸς τις ὁ τὸ ἀξίωμα μετιῶν εἴη, καὶ οὐχ οἷός τε οἱ ἐσόμενος ἐς τὰ ἐπαγγελλόμενα ὑπουργήσῃεν). Επίσης, βλ. Προκόπιος, *Ἀπόκρυφη Ἱστορία*, 16.1-5, όπου περιγράφεται η εμπλοκή της Θεοδώρας στην υπόθεση της Αμαλασίνουθας.

κειμένου να προωθεί τα εκάστοτε σχέδιά της, ακόμη και εάν για την επίτευξη του στόχου αυτού απαιτείται η υπονόμευση των επιλογών του ίδιου του αυτοκράτορος³³. Για τον σκοπό αυτό η Θεοδώρα με διάφορα τεχνάσματα επιδιώκει και επιτυγχάνει την τοποθέτηση έμπιστων της προσώπων σε νευραλγικές θέσεις της κρατικής διοίκησης³⁴, μολονότι πολλές φορές η επιλογή των ατόμων αυτών αποβαίνει εις βάρος της εύρυθμης λειτουργίας του κράτους και της ευημερίας των υπηκόων του κράτους³⁵. Επιπρόσθετα, η αυτοκράτειρα παρουσιάζεται να εξυφαίνει διάφορα συκοφαντικά σχέδια εναντίον όσων, συνειδητά ή μη, συνιστούν εμπόδιο για τα σχέδιά της. Προκειμένου δε να κάμψει την όποια αντίδραση του Ιουστινιανού, εκμεταλλεύεται το πάθος της πλεονεξίας και της φιλοχρηματίας που τον έχει κυριεύσει και αποσπά τη συναίνεσή του υπό το πρόσχημα πως ό,τι κάνει, το κάνει για να υπαρπάξει την παρουσία των θυμάτων της υπέρ του αυτοκρατορικού ταμείου³⁶.

Αυτό όμως που αποτελεί τη βαρύτερη κατηγορία κατά της αυτοκράτειρας –αλλά και κατά του ίδιου του Ιουστινιανού, ο οποίος παρουσιάζεται απρόθυμος και συνάμα αδύναμος να αντιδράσει στη συμπεριφορά της συζύγου του³⁷– είναι η κατάφορη παραβίαση της νομοθεσίας εκ μέρους της, καθώς και ο απροκάλυπτος τρόπος με τον οποίο εκείνη παρεμβαίνει στη διαδικασία απονομής της δικαιοσύνης κάθε φορά που το κρίνει απαραίτητο για την προώθηση των επιδιώξεών της³⁸. Απώτερος στόχος δηλαδή του συντάκτη είναι να καταδείξει ότι η Θεοδώρα ουσιαστικά έχει εγκαθιδρύσει καθεστώς τυραννίας, στο οποίο υπόκεινται όχι μόνο οι υπήκοοι της αυτοκρατορίας, αλλά ακόμη και ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Επιθυμώντας δε να καταδείξει και την ειρωνεία του πράγματος, μαρτυρεί ότι, μολονότι ο ίδιος ο Ιουστινιανός δεν ενδιαφερόταν για τους τύπους κατά την επαφή του με τους κρατικούς λειτουργούς και με τους υπηκόους του, αντιθέτως η Θεοδώρα επεδείκνυε υπερβολική προσκόλληση

33. Ενδεικτικά, βλ. Προκόπιος, *Απόκρυφη Ιστορία*, 16.13-17, 17.16-23.

34. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Πέτρου Βαρσίμη, ο οποίος κατέλαβε σημαντικότερες θέσεις της κρατικής διοίκησης (στον τομέα των οικονομικών), επειδή απολάμβανε τη συμπάθεια και την εμπιστοσύνη της Θεοδώρας, στην οποία είχε προσφέρει με μέγιστη προθυμία της υπηρεσίες του στα πιο δόλια σχέδιά της. Σχετικά, βλ. Προκόπιος, *Απόκρυφη Ιστορία*, 22.11-38.

35. Ενδεικτικά, βλ. Προκόπιος, *Απόκρυφη Ιστορία*, 17.7-15 (... Θεοδώρα γάρ ούτε αρχής ούτε πολιτείας αξίωσις ούτε τι άλλο έπιμελές ήν, εί τὸ βούλημα περανείται μόνον).

36. Από το πλήθος των σχετικών χωρίων βλ. Προκόπιος, *Απόκρυφη Ιστορία*, 16.1-5, 16.18-17.4.

37. Σχετικά βλ. Προκόπιος, *Απόκρυφη Ιστορία*, 17.4 και, κυρίως, 17.45 (τούτων δὲ οὕτως ἐν τῷ δημοσίῳ πρασσομένων τῆς ἀγορᾶς, (Ιουστινιανός) ἐποιεῖτο τῶν πρασσομένων μηδενὸς τὸ παράπαν ξυνεῖναι).

38. Ενδεικτικά, βλ. Προκόπιος, *Απόκρυφη Ιστορία*, 15.20-23.

στην αυτοκρατορική εθιμοτυπία, ήταν δυσθεώρητη για όποιον επιθυμούσε ακρόαση από αυτήν και αξίωνε επιτακτικά να της αποδίδουν τις μέγιστες των τιμών σε κάθε επαφή τους μαζί της, ως εάν να επρόκειτο για τον ιδεατό κάτοχο της μέγιστης επίγειας αρχής (15.13-18).

Σε όλα αυτά έρχονται να προστεθούν και ορισμένα άλλα στοιχεία, τα οποία επισφραγίζουν την άποψη ότι η εικόνα του Ιουστινιανού, όπως φιλοτεχνείται από τον *αφηρημένο συγγραφέα της Απόκρυφης Ιστορίας* βρίσκεται στον αντίποδα του ανδρικού/ηγεμονικού προτύπου που ίσχυε κατά την περίοδο εκείνη: ο Ιουστινιανός της *Απόκρυφης Ιστορίας* είναι επιπόλαιος, αφελής και ανίκανος να διευθετεί αποτελεσματικά τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με τους αλλοεθνείς· υιοθετεί παθητική στάση έναντι των βαρβάρων και έτσι τροφοδοτεί τη θρασύτητά τους και ζημιώνει την αυτοκρατορία· αναλώνει την ενεργητικότητά του και τους υλικούς πόρους της αυτοκρατορίας σε άσκοπα οικοδομικά έργα, αδιαφορώντας για τις ανάγκες των υπηκόων του, ενώ διαχειρίζεται το όραμα της *reconquista* με αφέλεια και με προχειρότητα· στερείται παντελώς όλες τις ηγεμονικές αρετές και νοσεί ηθικά σε τέτοιο βαθμό, ώστε κάθε άλλο παρά άξιος φορέας της βασιλικής εξουσίας μπορεί να θεωρηθεί. Αυτή ακριβώς η ηθική κατάπτωσή του και η ανικανότητά του να διαχειριστεί τη μέγιστη επίγεια αρχή κατά το δέον είναι που τον καθιστούν υποχείριο της Θεοδώρας, συνεργό και συνυπεύθυνο για την επαίσχυντη δράση της και που, εντέλει, οδηγούν στην ουσιαστική κυριαρχία της αυτοκράτειρας στη διοικητική πυραμίδα της αυτοκρατορίας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο *αφηρημένος συγγραφέας της Απόκρυφης Ιστορίας* δεν αγνοεί το λεγόμενο «τρίτο» φύλο³⁹ (ευνούχοι), μία κοινωνική τάξη νομικά αναγνωρισμένη από την πολιτεία, για την οποία μάλιστα υπήρχαν αποκλειστικά θεσμοθετημένα αξιώματα⁴⁰. Ο *αφηρημένος συγγραφέας* δεν προβαίνει σε καμία αξιολογική κρίση αναφορικά με τον ιστορικό-κοινωνικό ρόλο των ευνούχων, ενώ απουσιάζουν παντελώς κάθε έννοια σύγκρισης με τα άλλα δύο φύλα και οιαδήποτε περιφρονητική αναφορά στη συγκεκριμένη τάξη. Ο ρόλος τους στην *Απόκρυφη Ιστορία* συνδέεται αναπόσπαστα με τη δράση της Αντωνίας και, κυρίως, της Θεοδώρας, ενώ η αποστολή τους περιορίζεται αποκλειστικά στην εκπλήρωση των επιθυμιών των κυριών τους και στην εκτέλεση των εντολών τους, οι οποίες σχεδόν πάντοτε είναι, ηθικά ή νομικά, επαίσχυντες. Σε σχέση δε με το «ισχυρό» φύλο, οι ευνούχοι παρου-

39. Εισηγητής του όρου είναι ο Κ. Πιτσάκης, *Η θέση τῶν ὁμοφυλοφίλων στὴ βυζαντινὴ κοινωνία*, σ. 226.

40. Για το θέμα αυτό, βλ. τη βιβλιογραφία που παρατίθεται στην παρούσα μελέτη, σμμ. 13.

σιάζονται ως ανίκανοι να προασπίσουν τα συμφέροντά τους και να υπερασπίσουν τον εαυτό τους κάθε φορά που δεν βρίσκονται υπό την άμεση εποπτεία και προστασία των κυριών τους. Συνεπώς, εκείνοι κάθε άλλο παρά καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν στη διαμόρφωση της Ιστορίας, ενώ η πολιτική-κοινωνική τους ισχύς απορρέει από την οικειότητα και την εγγύτητά τους στα πρωταγωνιστικά πρόσωπα της αφήγησης.

Ανακεφαλαιώνουμε: στόχος του αφηρημένου συγγραφέα της *Απόκρυφης Ιστορίας* είναι να αναδείξει τη σχέση αιτιότητας, η οποία υφίσταται μεταξύ της πολιτείας των ανδρών –η διαμόρφωση της Ιστορίας στον ιδεολογικό κόσμο του homo byzantinus παραδοσιακά θεωρείται ως αποκλειστικά ανδρική υπόθεση– και της επιρροής που ασκούν σε εκείνους και στις επιλογές τους οι σύζυγοί τους. Συνεπώς, τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα της εξεταζόμενης περιόδου (Στάση του Νίκα, εκστρατείες του Βελισάριου, κ.τ.λ.) απασχολούν τον συντάκτη στον βαθμό που αυτά συμβάλλουν στον φωτισμό του ιστορικού-πολιτικού παρασκηνίου και αποκαλύπτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κύριων προσώπων της αφήγησης.

Αναφορικά με την αποτίμηση του κοινωνικού και πολιτικού ρόλου της γυναίκας, ο αφηρημένος συγγραφέας καινοτομεί σε σχέση με την ιδεολογία που επικρατεί έως την εποχή του, καθώς υποβιβάζει τον άνδρα σε υποχείριο της γυναικείας πανουργίας. Οι άνδρες χαρακτηρίζονται από την αδυναμία τους να αντισταθούν στη γυναικεία βούληση ή να την ελέγξουν και, εντέλει, οδγι ούνται στο να υποτάσσονται πλήρως σε εκείνη –άλλοτε συνειδητά και άλλοτε ασυνείδητα– και να την υπηρετούν πειθήνια. Η ενεργητικότητα στην *Απόκρυφη Ιστορία* συνιστά γυναικείο χαρακτηριστικό, το οποίο κλιμακώνεται ανάλογα με την ισχύ της προσωπικότητας, την πανουργία, την ικανότητα για δολοπλοκίες και τη θέση της κάθε γυναίκας στην κοινωνική πυραμίδα.

Στον ιδεολογικό κόσμο του αφηρημένου συγγραφέα της *Απόκρυφης Ιστορίας* κάθε γυναικεία εμπλοκή στον πολιτικό βίο της αυτοκρατορίας μόνο επιζήμια και βλαβερή μπορεί να αποβεί για το δημόσιο συμφέρον, καθώς η γυναίκα εμφανίζεται να αποσυνδέει πλήρως τα ατομικά της συμφέροντα από το συλλογικό συμφέρον. Για τον λόγο αυτό η όποια έννοια συμπάθειας εκδηλώνεται από τον αφηρημένο συγγραφέα για τη γυναικεία φύση αφορά στις γυναίκες εκείνες που απέχουν από κάθε, άμεση ή έμμεση, εμπλοκή στα πολιτικά ζητήματα της αυτοκρατορίας και χαρακτηρίζονται από τη σεμνότητα, την αρετή, την εντιμότητα, την ευσέβεια, την αφοσίωση προς τον σύζυγό τους και, κυρίως, από τον εκούσιο περιορισμό τους στα ζητήματα του οίκου τους. Αντιθέτως, το γυναικείο

κάλλος αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό, καθώς ο αφηγητής το θεωρεί ως τη σημαντικότερη αιτία για την ηθική κάμψη του άνδρα και τη χειραγώγηση της ανδρικής δράσης.

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου